ACC. N:R M. 14629:1-16.

FOLKLIVS-ARKIVET LUND

Landskap: Småland
Härad: S. Möre
Socken: Gullabo
Uppteckningsår: 1958

Uppteckknare: B. O. Bondesson, Lesjöfors
Berättare: " " " "
Berättarens yrke: folkskollärare
Född år 1884 i Gullabo

Smeden. s. 1-16.

LuF 109

Skriv endast på denna sida.

ACC. N:R M. 14629:/.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Lund 109
1

S M E D E N.

Inom Gullabo eller angränsande socknar har inga s.k. bysmeder förekommit i den bemärkelsen,att de varit anställda av byns bönder,utan smederna i denna trakt var samtliga yrkesmän med egna verkstäder och verktyg.Bysmed,då den benämningen användes,var liktydigt med byns smed eller smeden, som bodde just i den byn till skillnad från smeder i andra byar.Det fanns flera byar med smeder och då kom man genom denna benämning att särskilja dem.

Den tid det här i första hand gäller var senare delen av förra århundradet fram till 1900-talet.Smeden benämndes även efter byn,där han bodde,såsom Smeden i Glosebo,smeden i Fenjabo,smeden i Trankvill etc. eller efter förnamnet som Smea-Karleh,ifall han hette Karl eller Sme-Anten om han hette Anders och var smed eller son till smeden.Var det en kvinnsperson fick den heta Sme-Emman eller Smea-Tildan,om hon hette Emman eller Tilda och var hustru eller dotter till smeden.

Utom den vanliga yrkesmannen eller yrkessmeden fanns det många bönder,som var skickliga smeder och smidde till husbehov,vad de behövde av beslag till vagnar och don.

ACC. N:R M. 14629:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Många av socknens bönder hade egen smedja med erforderliga verktyg och smidde det nödvändigaste för jordbrukets behov. De kunde beslå vagnar,brodda hästar,bo yxor och härda eggverkryg.Då det gällde finsmide däremot var man hänvisad till yrkessmeden,som utövade hantverket som näringsfång.

Smedens verksamhetsområde utgjordes av den kringliggande bygden och om han var känd som synnerligen skicklig i sitt yrke,anlitades han av långväga personer,då det gällde noggrannare smidesarbeten.

En och annan smed hade häst och ko,fast han saknade betesmark åt djuren,men betesfrågan löstes på så sätt,att smeden släppte ut djuren att betä längs vägkanten av det sparsamma och ofta dammiga gräs som växte i vägdiken.Det var inget bete med större näringsvärde som bestods den ofta utmagra hästen som så småningom vande sig vid omgivningen längs vägen i närheten av hemmet.Så var förhållandet med Smea-Karlens häst eller hästar,för det kunde hända,att han under somliga somrar, då möjlighet till legokörslor var stor,hade två hästar.Fram mot hösten,då det lönade sig mindre med körslor från sågen i Petamåla och andra platser,sålde smeden en eller båda hästarna på Eriksmåla marknad eller någon annan hästmarknad.Smidesarbetet var inte så lönande under själva sommartiden.

ACC. N:R M. 14629:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

I vanliga fall hade smeden inget eget jordbruk,men han brukade hyra eller arrendera en mindre odling av någon bonde i närheten.Det fick han sedan sköta efter eget gottfinnande.

Under slåttern brukade han hjälpa bönderna med de arbeten som var förenade med lantmannens värv

Någon kontraktsbunden yrkessmed fanns inte inom Gullabo socken,där inte heller några större brukningsdelar eller gods fanns eller har funnits,utan trakten har bebotts av småbönder med mindre brukningsdelar av vilka de största utgjorde 3/8 mantal,de flesta var mindre.

Smedens verksamhetsområde utgjordes av den kringliggande trakten vars behov av smide han utförde i den mån hans kunnighet var till finnandes.Konkurransen var stor,då det gällde grövre smiden.Finsmidet var det däremot inte så många som hade det rätta greppet om,och därför var en sådan smed ofta anlitad av personer från både när och fjärran,när han en gång kommit i ropet som skicklig finsmed.Så var somliga synnerligen skickliga knivsmeder och kände till rätta sättet att härda knivar och andra eggverktyg,andra var kända bössmeder och kunde även tillverka smakfullt utförda grindar av järn.

En synnarligen duktig smed av detta slag var Karlberg i Skörebo.Han fick i uppdrag att göra nya järngrindar till

ACC. N:R M. 14629:4

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

kyrkogården vid Gullabo kyrka,där förut endast grindar eller luckor av eke fanns.Det skedde under början av 1880-talet.

Många av bönderna var kunniga i smide och hade egna smedjor och verktyg och nödvändig attiralj,som behövdes för att kunna smida.De kunde smida både grövre och finare föremål,som behövdes i arbetet utom och inom hemmet.De kunde bo yxan och brodda hästen,smida matknivar och stobbor eller slaktknivar m.m.Till matkniven svarvades ett runt skaft och kniven var tvärt avhuggen eller något snett.Vanlig gaffel använde man inte i vardagslag förrän fram mot 1900-talet.Vid måltiden användes endast den hemgjorda kniven och träskeden.Träskeden förekom i två särskilda typer,trindskeden och toffelskeden.Den försnämnda med rund form och den senare avlång.Vid tal om flickors utseende använde man sig mera skämtsamt om olika ansiktsformen.En sades vara trindlagd som en toffelsked,då ansiktet var långt,och om en annan sades,att hon var långlagd som en trindsked,då ansiktet var fylligt och runt.

På större gårdar och gods fanns ofta en smed och smeddräng anställda.Där höll godsherren verkstad och verktyg åt smeden. Något lantbruk i den storleksordningen finnes inte inom Gullabo eller Torsås socknar.Denna s.k. gårdssmed hade i första hand att svara för det grövre smidet vid godset och tog emot beställ-

ACC. N:R M. 14629:5.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ningar av andra endast med ägarens medgivande och goda minne. Bysmeden var en person som helt var sin egen med smedja och verktyg.

Något smide som hemindustri förekom inte utan då smidet bedrevs var det enbart för att tillfredsställa det tillfälliga behovet. Liar har man aldrig tillverkat här i trakten, men däremot smidde smeden ofta de söm och broddar han behövde.

Smeden var en traktens son, som vanligen fick sin utbildning hos sin far. I smedjan arbetade endast smeden och hans som. Smedpojken och ibland smedens flicka fick lära sig slägga, som det kallades, tillsammans med smeden, vilken anförde takten och gav order om vilka verktyg, som skulle brukas för skilda arbetsuppgifter. Ibland kunde lärpojken komma från någon annan arbetarefamilj, om han hade lust för yrket.

Inom Gullabo socken fanns flera smeder med ett större eller mindre antal byar som verksamhetsområde. Vanligen ärvdes yrket av smedens son och smeden ansågs i allmänhet besitta övernaturliga krafter i sina nypor och hade en särskild förmåga att hålla i det varma järnet utan att bränna sig.

Särskilda talesätt om smeden är följande: Så ska den tas, sa smeden, tog lusen med tången. Smedens märr och skomakarens käring får ofta gå utan skor.

ACC. N:R M. 14629:6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Smedens klädsel under arbetet hemma i smedjan bestod av enkla arbetskläder och ett stort skinnförkläde kallat förskinn.Det skyddade mot både värme och slaggstänk.På fötterna hade han träskor eller någon gång trätofflor.Träskon är helt av trä, men trätoffelns ovandel av läder och underdelen av trä.Det fanns många träskomakare i trakten,och träskon gjordes av al.Varje träskomakare hade sin särskilda form på träskon,varför der var en lätta sak att avgöra vem som var tillverkaren. Under fritiden tog smeden av förskinnet,men för övrigt gick han klädd som i arbetet med träskor.Hans klädsel avvek inte då från den övriga befolkningens manliga arbetsdräkt.

Smedens ekonomiska ställning var i allmänhet svag och förtjänsten mycket låg.Därför fick smeden,under tider med litet arbetel i smedjan,söka sin utkomst med skilda göromål av annat slag.Han kunde hjälpa bönderna med varjehanda sysslor eller utföra körslor,om han hade häst.Många av smederna brukade även hänge sig åt dryckenskap,och därför kunde mycket av vad som bättre behövdes få stå efter i hemmet.Men det fanns bland smederna dem som var kända för både ordning och välstånd.För övrigt var smedens hem och inredning under förra århundradet liksom de andra hemmen enkelt och billigt inrett till såväl möblering som husgeråd.Nästan allt var hemgjort i trakten.

ACC. N:R M. 14629:7

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Smeden bodde vanligen i den egna bostaden eller stugan.Den kunde vara såväl liten som större och rymligare allt efter som smedens ekonomi tillät. För övrigt kan man påstå,att smedens bostad inte skilde sig från övriga yrkesmäns.Uthusen bestod av lagård,stall och vedskjul liksom hos bönderna fast inte så rymliga.En del smeder hade varken häst eller ko och således inte heller några uthus för dessa.

Bostaden bestod av ett rum och kök jämte sidokammare.Det kunde givetvis vara både större eller mindre bostad allt efter vad ekonomien tillät.Möbleringen var liksom i övreiga hantverkarehem i trakten.

Smedjans inredning bestod av städ,tänger och hammare i varierande storleker allt efter den ekonomiska kraft smeden förfogade över.Det var nödvändiga ting av skilda slag som den välförsedde smeden hade att tillgå.Den fattigare däremot hade endast de allra nödvändigaste verktygen.Något skostall hade ingen av traktens smeder,utan man skodde endast hästar även om de var svåra att sko.Då brukade man ta tömmen till hjälp och med den dra fram bakfoten på hästen och fattade med ett kraftigt grepp kring nedre delen ovan hoven och kunde man dra benet och foten bakåt och slå på hästskon och broddar.Att fatta tag i hästens ben utan att på detta vis med töm-

ACC. N:R M. 14629:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

men först dra den framåt,gick inte.Hästen sparkade då bakut och ingen kunde på så vis fatta eller hålla en häst som från början fått denna ovana.Det fanns dock många duktiga hästkarrar,som hade rätta handlaget även med bådana svårskodda hästar.På vissa platser fanns skickliga hovslagare,som på egen hand kunde sko hästar svåra att brodda och sko.En särdeles skicklig hovslagare var en smed Berggren i Bergkvara bla.
Fläkten utgjordes av s.k. underbläster hos samtliga smeder, men däremot hände att en och annan gammal hemmasmed hade en pust att blåsa med.Då var det emellertid inte fråga om något grövre smide.Utanför smedjan hade smeden kol i ett särskilt kolskjul,om ham inte hade det i ett hörn av själva smedjan.

Under den tid som gått sen dessa förhållanden var rådande har emellertid stora förändringar skett.De gamla smederna och smedjorna har i många fall skattat åt förgängelsen och numera sker allt i många fall fabriksmässigt.Att sko hästar har minskat i hög grad,då hästbeståndet minskat oerhört och man har i stället övergått till motordrift och därmed eliminerat både hästar och oxar som dragare vid jordbruket och för körslor av nästan alla slag.Det lönar sig varken i jordbruket eller i skogen enligt nutidens arbetstakt.Under det förra århundradet med den lugna livsföringen som då var rådande ute

ACC. N:R M. 14629:9

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

på rama landsbygden,där man inte kände till något jäkt eller någon högt uppdriven arbetstakt,för att hinna så mycket som möjligt. Smedjan och dess närhet var en samlingsplats,där man träffade samman,och där man diskuterade allmänna spörsmål.Där kunde man även få reda på de senaste nyheterna och sådant som rörde livsföringen i allmänhet.

Smedjanlåg vanligen i omedelbar närhet av ett vägskäl, och där brukade den omgivande bygdens ungdom samlas under söndags- och helgdagskvällar för att dansa efter dragspelets toner på den allmänna "trekanten",som vägskälet vanligen benämndes. Nästan allt smidesjärn,som smederna inom Gullabo och Torsås socknar bearbetade för skilda ändamål,köptes vanligen i Bergkvara,där man kunde tillhandla sig önskade dimensioner.Längre fram i tiden eller vid sekelskiftet etablerade sig köpmän i Torsås som järnhandlare.Dessutom förde ~~en del~~ många diversehandlare på flera platser inom Gullabo och Torsås färdiggjorda järnvaror såsom kättingar,yxor,hackor, spadar och spett m.m,men smidesjärn förde man däremot inte i handeln.Man måste då söka sig till särskilda järnhandlare. De hade lager av valsjärn,hjulbussningar,vagnsaxlar m.m. och dessutom kunde smeden utnyttja en del skrot,som smiddes om till olika ting,vilka inte fordrade så god kvalitet på järnet.

ACC. N:R M. 14629:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

En och annan bland traktens smeder arbetade även med andra metaller än med järn såsom mässing,zink och tenn,fast det i vanliga fall var finmekanikern,gelbgjutaren och urmakaren bl. a som använde dem i sitt yrke.

Det var i allmänhet självlärda personer dessa yrkesmän, som här i bygden betjänade allmänheten,då det gällde arbeten av nämnda slag.

Kolet,som smeden behövde för sitt arbete,brukade han köpa,då någon tjärdal i trakten var nerbrunnen,och det därvid erhållna kolet var utrivet.Dessutom skaffade han stenkol från Bergkvara och använde,då inte så stor hållbarhet fordrades.

Det renare träkolet kom till användning,då föremålet krävde stor hållfasthet såsom hjulaxlar,nav och bultar etc.Då smeden var en skicklig yrkesman hade han alltid nödvändiga kolsorter till sitt förfogande för olika slags smiden. Kolåtgången var heller inte så stor i de mindre smedjorna,där endast smeden och en hantlangare arbetade,och dessutom var inte arbetet sammanhängande utan avbrott inträffade rätt ofta antingen i brist på beställning eller lämpligt material.

Utom redskapslagning hörde till smedens arbete att sko och brodda hästarna i den omgivande bygden samt beslå vagnar och

ACC. N:R M. 14629:11.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

redskap,som kom från ställmakaren.Det var arbetsvagnar och kälkar för varutransport av skilda slag,fjädervagnar för lättskjuts och skrindor för personbefordran,då man for till kyrkan eller till fest.Skrindan var försedd med kuskbock där körkarlen hade sin plats.

Somliga av bygdens smeder var synnerligen skickliga i konsten att beslå fjädervagnar och därvid göra det hela stilrent och smakfullt.En särdeles skicklig och ofta anlitad smed för detta uppdrag var smeden i Hult bl.a.

Olika slags jordbruksredskap brukade alltid tillverkas betydligt före man behövde använda dem.Det var då förutseende bönder,som visste,att vid en kommande tidpunkt skulle det ena eller andra arbetet börja och det gällde då,att man var väl förberedd så att det hela kunde planenligt fortskrida utan onödiga avbrott.Smeden,vars huvudsakliga uppgift var att arbeta åt den omgivande bygdens befolkning,hade tiden indelad för olika smiden,som planerades i förväg för kommande arbeten.

Under vinterhalvåret brukade han arbeta med beslag av vagnar och redskap för den kommade våren och sommaren och under sommaren ,då inget annat arbete för tillfället gavs,brukade han utföra nödiga reparationer av don,som erfordrades under denna tid.

ACC. N:R M. 14629:12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Den äldre smeden brukade aldrig slipa den en del av eggvertygen, man bättrade på i eggen, och det brukade därför ta en rundlig tid då man skulle slipa upp den, som man sade. Då skulle den tjocka eggen finslipas på en vanlig yxsten, en finkornig sandsten. Den kallades "goten" till skillnad från den vanliga slipstenen, som inte var så hård. Under senare tid fick smeden smärgelskiva och kunde då göra eggen finare.

Vad arbetstekniken och arbetsfördelningen beträffar var den inte så noggrant preciserad ute på landsbygden, där smeden själv ägde smedjan och verktygen och oftast hade en son eller t.o.m dotter, som hjälpte till, såsom förhållandet var i Glosebo hos Smea-Karlen eller Smea-Kallen, som han kallades av ortens folk. Något r-ljud hörs inte i ordslut, varför namn som Per, Karl, Lars etc. uttalas Pä, Kall, Las (Detta endast som förtydligande). Ässjan tändes av smeden själv eller hans medhjälpare med hjälp av stickor och torrved, och då det började brinna, lades litet kol på och så drogs bälgen försiktigt igång och snart var ässjan fullt glödande och färdig att användas.

Svetsningen tillgick vanligen så att de delar som skulle svetsas ihop värmdes upp i ässjan till rödglödgning och lades mot varandra och hamrades ihop. Somliga smeder var kända som mycket skickliga i konsten att svetsa ihop järn så att

ACC. N:R M. 14629:/3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

N3

hållfastheten blev större, där det var hopsvetsat än på den övriga delen. Synnerligen skicklig som svetsare var smeden i Fagereke, Nicolaus Bergström. Han var dessutom en duktig låssmed. (Vid ett tillfälle då han var i Bergkvara för att köpa järn, blev han ombedd att öppna ett magasin, vars lås och nyckel kommit att passa illa ihop, och dörren kunde inte öppnas. Smeden fick nyckel och provade den i låset, tittade på den och tog en hammare och bankade något på nyckelns ax, varefter han satte den i låset och vred om den och dörren sprang upp. Vid många andra tillfällen hjälpte han folket med att öppna konstiga lås på gamla kistor och byråar.) Han var bekant vida kring i bygden.

Att härda ett verktyg är en svår sak, som en och annan av de gamla smederna kunde konsten att utföra. Hur de lyckdes att få den rätta hårdheten var en hemlighet, som de inte meddelade åt någon. En och annan härdade i talg eller annat fett och därefter i vatten. Hur länge härdningen skulle ske var en hemlighet och likaså härdningsbadets sammansättning. Det enklaste sätten att härda var ett upphetta föremålet till rödglödande, varpå det sänktes ner i vatten en kort stund eller ett ögonblick. Blev härdningen för lång hårdnade föremålet och blev sprött, och blev den alltför kort mjuknade det.

ACC. N:R M. 14629:14.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hovslagning utfördes av den vane smeden medan en annan person höll upp hästens fot,som därvid vilade ~~eller lågpå~~ på mannens lårben.Han höll därvid ett hårt grepp om den nedre leden av hästens ben eller leden över hoven.Så började smeden att forma och bearbeta hoven med verkjärnet och tog bort ojämnheter,så att hoven sedan passade till hästskon.Därefter fästes hästskon med söm och hoven ansades till med kniv och hammare då utväxta delar ~~delar~~ togs bort och hoven filades jämn längs hästskon.Om smeden inte iakttog nödvändig försiktighet,då han fäste hästskon i hovens hornartade del,kunde det hända,att han slog sömmet innanför och råkade känsligare delar av foten,vilket vållade att hästen blev sömstucken och började halta.Det kunde ofta bereda långvarigt och besvärligt hinder för hästen och göra den obrukbar längre eller kortare tid.

I nutiden har andra verktyg kommit till användning vid skoningen.Så har man numera inget verkjärn för att forma till hoven,då de yngre smederna förklara,att verkjärnet är svårt att använda och kan vid oförsiktighet rent av vara farligt.Därför är detta verktyg helt försvunnet från den nutida smedens verktygsuppsättning.Dessutom har en del modernare verktyg kommit i stället för många av de gamla kasserade.

14

ACC. N:R M. 14629:15.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Att beslå en vagn,som nygjord kom från ställmakaren,gick så till till,att man gjorde den ena detaljen efter den andra av beslaget,som i glödande eller varmt tillstånd placerades på den avsedda platsen.Det tog vanligen en rundlig tid att få allt färdigt och klart och efter beslagningen såg trävirket mera eller mindre bränt ut av det varma järnet,varför den nybeslagna vagnen tedde sig brokig,innan den blev vidare behandlad.Var det en arbetsvagn,tjärades allt trävirke fullständigt,varefter den fick stå i solskenet några dar,tills tjäran var intorkad fullständigt.På samma sätt tjärbråddes en del andra redskap av trä,såsom årder,harv och kälkar o.a. som var utsatta för väder och vind, regn och snö.De blev med denna behandling varaktigare.

Fjädervagnen användes,då man åkte s.k. lättskjuts vid personbefordran till kyrkan eller fest m.m.Den var svartmålad med skiftning i blått någon gång.Äldre fjädervagnar hade vagnskar och hjul svartmålade och överdelen eller vagnssätena grönaktigt.

Hammare förstålades å själva slagytan och härdades.Det gällde både större och mindre hammare.Dessutom brukade man härda penet,då det under vissa arbeten användes att försänka spik med och fick därvid ersätta en körnare.Penet kunde gå i samma riktning som hammarskaftet eller vinkelrätt mot detta,då man kallar hammaren pen tvär.

ACC. N:R M. 14629:16.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Någon särskild stämpel på några av sin produkter använde inte någon smed här i trakten,men det var så i allmänhet,att man lätt kunde se av alstrets form och beskaffenhet,vem som hade framställt det.En och var av den äldre tidens smeder hade alltid någon viss egehet i tillverkningen som skilde sig från de andras och varav man kunde se vem som var verkets mästare.Det var i detta fall liksom förhållandet med de gamla träskomakarna i trakten.En var hade sin särskilda form på tråskon och det var därför en lätt sak för den som kände till detta att avgöra vem som var ansvarig för produkten.

Denggamla tidens smeder och deras verkstäder med diverse tillbehör har för länge sen upphört att existera.Smederna är döda och smedjorna nerlagda och deras verksamhet överflyttad till modernare inrättningar med maskinella anordningar,som inte kräver så stora personliga ansträngningar men mera uppmärksamhet.

Då den frambrytande industrialiseringen inom smidesfacket på allvar gjorde sig gällande, var det många av de yngre smederna som övergick till industrien och de äldre slutade med arbetet. Många av de yngre emigrerade eller gjorde som garvarna i trakten,de övergick till andra förvärv,då lönsamheten inom deras fack inte var så stor och yrkesskickligheten mindre utvecklad.